

Бут-Гусаім, С. Ф. Антрапанімікон гістарычнай аповесці Ю.І. Крашэўскага “Апошняя са слуцкіх князёў” / С.Ф. Бут-Гусаім // Нацыянальна-культурны кампанент у літаратурнай і дыялектнай мове : зб. навук. арт. / Брэст. дзярж. ун-т імя А. С. Пушкіна ; рэдкал.: Л. В. Леванцэвіч [і інш.]. – Брэст, 2022. – С. 20–24.

С. Ф. Бут-Гусаім

Брэст, Брэсткі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна

АНТРАПАНИМІКОН ГІСТАРЫЧНАЙ АПОВЕСЦІ Ю.І. КРАШЭЎСКАГА “АПОШНЯЯ СА СЛУЦКІХ КНЯЗЁЎ”

На працягу апошніх дзесяцігоддзяў у гісторыю беларускай літаратуры вярнуліся творы многіх пісьменнікаў ранейшых стагоддзяў, якія жыццём і творчасцю звязаны з нашай краінай, але пісалі па-польску або па-латыні. У іх кнігах адлюстраваны падзеі, што адбываліся на беларускіх землях, апісаны жыццё, побыт і культура беларусаў. Да такіх аўтараў адносіцца Юзаф Ігнацы Крашэўскі – самабытны пісьменнік, заснавальнік польскага нацыянальнага рамана, аўтар шматлікіх аповесцей і раманаў, з іх каля сотні – гістарычных.

У аповесці “Апошняя са слуцкіх князёў” праўдзіва паказана своеасаблівая “траянская вайна” з-за слуцкай князеўны Соф’і Алелькавіч паміж прадстаўнікамі двух магнацкіх родаў Вялікага Княства Літоўскага – Крыштафам Радзівілам і Геранімам Хадкевічам. Ю. Крашэўскі ў гэтым творы грунтаваўся на гістарычных крыніцах і з гранічнай дакладнасцю аднавіў падзеі, якія адбываліся ў Вільні ў канцы 1599 – пачатку 1600 года.

Мэта прадстаўленай працы – сістэматызацыя структуры анамастычнай прасторы аповесці Ю.Ф. Крашэўскага з улікам гістарычных традыцый беларускага іменаслова XVI стагоддзя.

Галоўнае імя твора – **загалавак** “Апошняя са слуцкіх князёў” – адносіцца да **прадметна-апісальнага тыпу**, акрэсліваючы аб’ект аўтарскага апаведу. Ю.І. Крашэўскі расказвае гісторыю спадчынніцы слаўтага роду Вялікіх князёў Літвы. Апошняя з роду **Алелькавічаў** – слаўтых ваяроў, палкаводцаў, палітыкаў – памерла маладой, не спазнаўшы радасці кахання і мацярынства.

Гаворачы пра гісторыю Алелькавічаў, аўтар прыгадвае імёны слаўтых дзеячаў мінуўшчыны – **онімы-рэтраспекцыі**: каралёў **Жыгімонта II Аўгуста, Стэфана Баторыя, Уладзіслава IV, Ягайлы**, князёў **Альгерда, Гедыміна, Віцены, Алелькі** і яго нашчадкаў.

Да **імёнаў-сучаснікаў** (яны адпавядаюць асноўнаму часу дзеяння гістарычнай аповесці) адносяцца празванні слаўтых шляхецкіх родаў: князі **Астрожскіх, Сангушак, Вішнявецкіх, Карэцкіх, Ражынскіх,**

Горскіх, Саламарэцкіх, Пузыняў, Радзівілаў, Глебавічаў, Галоўчынскіх, Хадкевічаў, Мнішкаў, Сапегаў, Дарагастайскіх, Зяновічаў, Руцкіх.

Героі кнігіносяць хрысціянскія імёны іншамоўнага паходжання, запазычаныя з грэчаскай: **Крыштаф** (грэч. ‘той, хто шануе Хрыста’ [1, с. 31]), **Аляксандр** (грэч. ‘абаронца людзей’ [1, с. 13]); **Геранім** (ад грэч. ‘свяшчэннае імя’ [1, с. 23]); **Тэрэза** (грэч. ‘паляваць, лавіць’ [1, с. 69]); **Юрый** (ад грэч. **Георгій** ‘земляроб’ [1, с. 50]); **Соф’я** (грэч. ‘мудрасць’ [1, с. 68]), **Мікалай** (грэч. ‘пераможца народаў’ [1, с. 34]), старажытнаўрэйскай мовы: **Томаш** (ст.-яўр. ‘блізнюк’ [1, с. 44]), **Адам** (ст.-яўр. ‘чырвоны чалавек, зямля, глеба’ [1, с. 12]), **Ян** (ст.-яўр. ‘боская ласка’ [1, с. 51]), **Марыя** (ст.-яўр. ‘пані, каханая, жаданая’ [1, с. 64]).

На старонках кнігі (у вытрымках са старажытных дакументаў) ужыты **язычніцкія імёны**, якія доўгі час захоўваліся ў славянскім іменаслове: **Вітаўт** (балц. ‘весці народ’) [1, с. 21], **Ягайла** (балц. ‘добры яздок’) [1, с. 45].

Адаптуючыся да гукавога ладу і граматычнай сістэмы старабеларускай мовы, каляндарныя імёны іншамоўнага паходжання ўтваралі гутарковыя формы. Яны прадстаўлены ў анамастыконе гістарычнай аповесці, з’яўляючыся носбітамі канатацыі нацыянальна-культурнай спецыфікі: “За здароўе вашай жонкі пані Кацярыны і вашай цудоўнай дзяўчыны **Настасі**, усяго вашага роду!” [3, с. 161]; “Гляньце, – звярнулася гандлярка **Марыся** да брамнага вартаўніка, – нейкі бедны маладзён моліцца перад нашай Маці Божай і плача!” [3, с. 238]. Рэпрэзэнтантамі канатацыі нацыянальна-культурнай спецыфікі з’яўляюцца і формы клічнага склону: “**Вітаю, пане Станіславе! Што здарылася?**” [3, с. 156]; “**Заадно паспрабуем што-кольвечы выведаць ад яго, пане Адаме**” [3, с. 164].

Выразнікамі канатацыі сацыяльнасці з’яўляюцца ўжытыя ў рэпліках герояў аповесці Ю.І. Крашэўскага ўласцівыя сярэднявечнаму этыкету апелятывы **пан (пані), князь (княгіня)** у спалучэнні з асабовымі імёнамі – паказчыкі высокага статусу асобы: “**Дрэнь, мусіць, нашы справы, пане Мацей, калі ўжо ў горадзе, у самым цэнтры, робіцца крэпасць**” [3, с. 187]; “**Ваша здароўе, пане Грачыня**” [3, с. 288]; “**Колішняя дзіцячая прывязанасць князя Януша змянілася на нешта адваротнае**” [3, с. 310].

Канатацыю царкоўнасці рэпрэзэнтуюць у аповесці праваслаўныя і каталіцкія формы імён у спалучэнні з апелятывам **айцец** – формы наймення святароў і манахаў: “**Ужо немалады, крыху прыгорблены, высокага росту, айцец Пракоп** выглядаў як святар-рыцар” [3, с. 317]; “**У нас у калегіуме нічога новага, – адказаў айцец Ян**” [3, с. 310]; “**Як пажывае ваш шаноўны рэктар калегіума, айцец Гарсія Альбіян?**” [3, с. 310].

Форма імені-паэтоніма – паказчык характару і танальнасці асабістых стасункаў. Цікавымі ў гэтым сэнсе з’яўляюцца назіранні за ўжываннем асабовых імёнаў у аповесці Ю.І. Крашэўскага. Князь Януш Радзівіл, які ажаніўся з Соф’яй Алелькавіч дзеля багатага пасагу, пазбягае ўжываць імя жонкі, не выражае шчырых пачуццяў да яе, не спачувае маладой жанчыне, якая захварэла праз адзіноту і абьякаваець мужа. І толькі падчас апошняй сустрэчы мужа і жонкі перад яе смерцю ажываюць чалавечыя пачуцці і ў дыялогу князя і княгіні Радзівілаў упершыню на старонках твора ўжываюцца іх імёны:

– *Вось нават і зараз, нават зараз ты не можааш пасядзець каля мяне, не пагаворыш са мной, як раней... Заўсёды халодны Януш... Твая душа ўвесь час у іншым месцы...*

*Гэты папрок, першы ў іх жыцці, расхваляваў Януша, ён задрыжаў; гэтак жа як хвіліну таму выгляд **Соф’і** ўразіў яго, так цяпер гэтыя некалькі слоў, сказаных так ласкава, гэты дотык дайшлі да глыбіні яго душы. Ганарліваець, прагнаець на хвіліну пакінулі ягонае сэрца, ён забыўся, чаго прыйшоў, ён бачыў перад сабой **Соф’ю** свайго дзяцінства, **Соф’ю**, якую любіў братнім сэрцам, перш чым там пасяліліся пачуцці і выцеснілі былое прыцягненне, загадалі забыць каханне нарачонага і дружбу брата.*

Ён укленьчыў перад ёй, узяў яе руку ў сваю і заплакаў.

Соф’я ўбачыла гэта, заззяла радасцю, расцвіла, яна не верыла сваім вачам.

– *О, як жа я несправядліва наракала на лёс! – усклікнула яна. – Які добры Бог, ён падарыў мне перад смерцю такія хвіліны, які добры ты, што ўспомніў пра **Соф’ю**, ты яшчэ не зусім забыўся пра мяне! Дзякуй табе, Божа! Мне будзе соладка паміраць, **Януш**, ты яшчэ памятаеш пра **Соф’ю**, ты, можа, не забудзеш пра яе ў сваіх малітвах!*

– *Ніколі! – усклікнуў Януш [3, с. 310].*

У XVI стагоддзі ў Вялікім Княстве Літоўскім выкарыстоўваліся **імёны па бацьку**, або **патронімы**, што ўзыходзяць да старажытнага наймення, якім называлі чалавека па імёнах яго продкаў па мужчынскай лініі. Такія формы ўжываліся ў вышэйшых сляях грамадства і не толькі ідэнтыфікавалі асобу, але і сцвярджалі яе статус як спадчынніка валадарных асоб: “*Бо цяперашні віленскі ваявода пан Радзівіл, які мае сына Януша, пабраўся з дачкой князя **Канстанціна Васільевіча Астрожскага**” [3, с.169], “*Соф’я была сястрой князя Сымона, бацькі князя Юрыя, які з’яўляецца бацькам нашай **Соф’і Юр’еўны Алелькавічавай**, слускай князеўны” [3, с. 168].**

У XVI стагоддзі знатныя роды ў Рэчы Паспалітай мелі **прозвішчы** – афіцыйныя іменаванні, што перадаюцца ў спадчыну і ўказваюць на прыналежнасць чалавека да пэўнай сям’і. Частка прозвішчаў утворана ад

формаў кананічных асабовых імён. Пісьменнік-гісторык расказвае пра паходжанне прозвішча і радавод сям’і **Алелькавічаў**: “Соф’я Слуцкая паходзіла са старадаўняга роду князёў **Алелькавічаў**, якія вялі свой радавод ад унука вялікага князя Літоўскага Альгерда — **Алелькі (Аляксандра) Уладзіслававіча**. Ён ваяваў з татарамі, удзельнічаў у Грунвальдскай бітве, падпісаў дагавор пасля вайны Вялікага Княства Літоўскага і Польшчы з ордэнам крыжакоў” [3, с. 166]. Формай кананічнага імені **Ходка** (ад **Фёдар**) матывавана прозвішча магнатаў Хадкевічаў: “Палац быў чысты, яго сцезжкі былі насыпаны белым пяском, на сценах пакояў виселі партрэты продкаў, пачынаючы з таго **Ходкі Барэйкі**, ад якога вялі свой род **Хадкевічы**, а паміж імі — абразы і карціны з гісторыі касцёла і краіны” [3, с. 188]. У аснове прозвішча **Карэцкі** асабовае імя **Карэц** “адзін з варыянтаў імені **Карп** (у перакладзе з грэчаскай мовы ‘плод’) ці імені **Карыён** (у перакладзе з грэчаскай мовы ‘карыійскі’). Карыйцы – жахары гістарычнай вобласці Карыі на паўднёвым захадзе Малой Азіі. Зараз гэтыя землі з’яўляюцца часткай Турцыі” [4, с. 178]. У аснове прозвішча **Хамец** асабовае імя **Хама** (царкоўнае **Фама**). Запазычана славянамі са старажытнаўрэйскай мовы, у перакладзе азначае ‘блізнюк’. Суфікс –ец выконвае функцыю выражэння роднасных сувязей [4, с. 576]. Прозвішчы прадстаўнікоў шляхецкіх родаў матывуюцца язычніцкімі празваннямі-мянушкамі. У каментарых перакладчыка М. Кенькі прыводзіцца легенда пра паходжанне прозвішчаў **Радзівілаў**: “Крыштаф Радзівіл у той час быў віленскім ваяводам, вялікім гетманам літоўскім. Прадстаўнік аднаго са старадаўніх беларускіх дваранскіх родаў, паводле легенды паходзіў ад святара Лаздзейкі. Ён растлумачыў Гедыміну ягоны сон пра жалезнага ваўка тым, што на месцы палявання трэба заснаваць горад (названы Вільняй). Нашчадкам Лаздзейкі, паводле легенды, было дадзена прозвішча **Радзівіл**, што расшыфроўвалася як «**радзіў Вільню**»” [3, с. 332]. Прозвішча **Пяткевіч** матывавана язычніцкім іменем **Пятко** ‘пяты на ліку’, якое паказвае на парадак нараджэння дзіцяці ў сям’і [2, с. 342]. У ліку прозвішчаў герояў аповесці вылучаюцца адтапанімічныя, утвораныя ад назваў паселішчаў, валадарамі якіх былі прадстаўнікі шляхты (**Астрожскія**).

Сродкам характарыстыкі і ацэнкі персанажаў – рэальных гістарычных асоб – з’яўляюцца ўжытыя ў аповесці мянушкі. Характарыстыкай знешнасці і разумовых здольнасцей аднаго з прыбліжаных Януша Радзівіла **Тамілы Таміловіча** з’яўляецца празванне-мянушка **Дубіна**: “Таміла Таміловіч, якому пры двары далі мянушку **Дубіна**, бо ён і сапраўды быў магутны і дужы, як дуб, нават нечым з постаці падобны на гэтае дрэва, да таго ж – тугадум” [3, с. 182].

Сэнсавая нагрузка калектыўнай мянушкі **Рад-жывілы**, матываванай значэннем дзеяслова **жывіць** ‘забяспечваць чым-н. неабходным для дзейнасці, развіцця; быць для чаго-н. крыніцай дзейнасці, развіцця’ [5, с. 201], раскрываецца ў кантэксце аповесці: “Шляхта ўвогуле была маральна сапсаванай. Бадай што ўся яна стала абыякавай да маральнай ацэнкі сваіх учынкаў, не служыла таму, да чаго яна была заклікана, а слепя ішла за гаспадарамі, якія яе палілі, кармілі і выкарыстоўвалі ў сваіх мэтах. Радзівілы называлі шляхту сзаркq і раркq – шапка і кашка, што азначала братэрскае сяброўства і багаты стол; вось такая шляхта і пакінула прыкметны след у гісторыі іх роду. Князь Мікалай Радзівіл, празваны Сіроткам, увесь час паўтараў, што ён называе **Радзівілаў** не інакш як **Рад-жывілы**. Такой была палітыка, разлікі і ў іншых прадстаўнікоў гэтага роду” [3, с. 211].

Гістарычная аповесць Ю.І. Крашэўскага характарызуецца стылістычна матываваным ужываннем анамастычных адзінак, якія перадаюць факты гісторыі старадаўняга роду Алелькавічаў. Найважнейшымі рысамі анамастычнай прасторы твора пісьменніка-гісторыка з’яўляецца шырокае выкарыстанне імёнаў рэальных гістарычных асоб, а таксама адпаведнасць сэнсавай нагрузкі і формы найменняў герояў словаўтваральным тыпам і мадэлям антрапонімаў XVI стагоддзя.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Барыс, С. Як у нас клічуць? : Беларускія імёны / С. Барыс. – Мінск : Медысонт, 2010. – 124 с.
2. Бірыла, М. В. Беларуская антрапанімія : Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі / М. В. Бірыла. – Мінск : Навука і тэхніка, 1969. – 508 с.
3. Крашэўскі, Ю. І. Кароль у Нясвіжы. 1784; Апошняя са слупкіх князёў: гіст. аповесці / Ю. І. Крашэўскі пер. з пол. мовы, прадм. і камент. М. Кенькі. – Мінск : Маст. літ., 2009. – 335 с.
4. Лемтгова, В. П. Корни наших фамилий = карані нашых прозвішчаў / В. П. Лемтгова, И. О. Гапоненко. – Мінск : Звезда, 2018. – 672 с.
5. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы : больш за 65 тыс. слоў / П. М. Бунчук [і інш.] ; пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. – Мінск : БелЭн, 1996. – 784 с.

Репозиторий БрГУ им. А. С. Пушкина